

ESTRUCTURES DE LA SOCIETAT ESPANYOLA CAP AL 1750

Algunes lliçons del cadastre d'Ensenada

per PIERRE VILAR

Tothom sap que existeix, als arxius espanyols del segle XVIII, una de les més notables enquestes xifrades de l'era pre-estadística: el "Cadastre" realitzat entre 1750 i 1753 per ordre del marquès de l'Ensenada, amb l'esperança de superar a Castella el caos fiscal, aquest malson de les antigues monarquies, pel somni daurat de l'"arbitrisme" espanyol, l'"única contribució", que la fisiocràcia convertiria també, poc més tard, en una de les peces essencials del seu programa.

No hi ha a l'actualitat cap investigació sobre una de les vint-i-dues províncies cobertes pel "Cadastre" que no es basi en els seus documents primaris, si s'han conservat. Ens són promesos estudis especials; i les publicacions tretes de les dades del Cadastre han aclarit ja tipus regionals d'estructura social, com el de la "Montaña" de Santander.

Es paradoxal, en aquestes condicions, que els resultats globals d'una enquesta tan preuada, tal com existeixen a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, estiguin publicats des de fa disset anys¹ sense que s'hagi intentat d'analitzar-los. L'excel·lent estudi del senyor Matilla Tascón que prologa aquesta publicació, tracta sobre els antecedents, el contingut i l'assaig de realització de la idea d'"única contribució", però s'absté voluntàriament de comentar les xifres del Cadastre, verificades adequadament, però lliurades en brut.

No sabríem retreure aquesta prudència al senyor Matilla, ni sorprendre'ns per tal com ha estat imitada. Car els resums del Cadastre transmesos a Madrid plantegen problemes molt delicats. Només a partir dels documents primaris conservats als arxius locals és possible:

1. A. MATILLA TASCÓN, *La única contribución y el catastro de Ensenada*, Madrid (Ministerio de Hacienda), 1947, p. 602.

- 1) de remuntar a l'origen dels comptes i controlar-ne la transcripció;
- 2) de seguir els ingressos individuals i familiars, i no uns ingressos abstractes;
- 3) d'interpretar amb certesa el vocabulari i les classificacions, que són sovint entesos de manera diversa, segons les províncies.

Tot i això, havent acceptat no fa gaire d'exposar en un curs universitari l'estat d'Espanya cap a 1750, m'hauria avergonyit de limitar-me pel que fa a Castella, a Desdevises o Canga Argüelles, tenint com tenia al davant la riquesa de les xifres del Cadastre. N'he deduït algunes reflexions que em consta que són fràgils, però que sotmeten a una prova de versemblança certes afirmacions conegudes, i que precisen l'esperit dels homes de 1750 davant els càlculs d'ingressos i davant les divisions de la societat. És, almenys, un primer resultat.

És cert que el Cadastre, tot just establert, fou revisat a favor dels ingressos territorials, i que l'"única contribució" va fracassar. Però això no debilita pas l'aportació de l'enquesta original. Ben al contrari; fou a la vista dels resultats que es va recular.

És llàstima, en canvi, que el Cadastre hagi deixat de banda les regions autònomes des del punt de vista fiscal: Navarra, el País Basc, Aragó, Catalunya, València, les Illes Balears, o sigui un terç d'Espanya, i no precisament el menys ric. Ho és també el fet que Madrid, censada a part, sigui difícilment integrable en els resultats globals. En conseqüència, no és tant "la societat espanyola" el que fotografia la publicació del senyor Matilla, com *la societat provincial entre Galícia i Andalusia*. La vista és parcial però no gens negligible.

Ens ensenya poca cosa sobre la noblesa, més sobre el clergat i molt sobre el producte de la terra. Dibuixa una jerarquia precisa dels ingressos del treball. Distingeix entre ingressos immobiliaris ("*casas y artefactos*"), on inclou la renda senyorial, i ingressos industrials i comercials, on comprèn els de les professions liberals. ¿Caldrà que afegim que dins els límits d'aquest article no pensem pas treure, ni d'aquest quadre imperfecte, totes les lliçons possibles? Però no hi ha esforç superflu quan es tracta de precisar la imatge d'aquesta societat del segle XVIII espanyol, referint-se a la qual el professor Sarrailh, tot dibuixant-ne un magnífic retrat espiritual, es queixava que els historiadors de l'economia no hagin encara desmuntat adequadament els seus mecanismes materials i les seves estructures profundes.

1. Sobre la noblesa

Els resums provincials i nacionals del cadastre no ens permeten de xifrar el nombre dels privilegiats, malgrat que l'enquesta local plantejava a cada cap de família una primera pregunta: "si es hidalgo o caballero". Per això, la publicació dels *padrones* cadastrals de la Montaña de Santander² han permès almenys de precisar una qüestió: les ironies de Cadalso sobre els hidalgos cotxers no eren solament convencionals. Gairebé tots els censats a la Montaña son "de estado nobles", però, "de oficio", no solament "labradores", sinó també "canteros, herreros, carboneros, cesteros", o fins i tot, com Josefa Ocharán, "hijadalgo... de oficio costurera, y buhonera tendera".

Això enderroca molts prejudicis i fa comprendre aquell fragment estadístic publicat per Domínguez Ortiz,³ segons el qual, 2 de cada 13 jornalers i 1 de cada 16 pobres de solemnitat són nobles! Nobles de sang, nobles *immemorials*, i que, per això mateix, creuen poder exercir sense "infàmia legal", com a "aficionados y no profesores", uns oficis que ells anomenen "diversiones loables y treguas provechosas". Però això ho diuen per defensar el seu privilegi. De fet, una noblesa semblant no conservarà aviat de la seva "condició" altra cosa que un record nostàlgic. El nombre dels nobles espanyols caurà de 800.000 a 400.000, entre 1750 i 1800. Un "estat" que es fonamenta exclusivament sobre una psicologia s'enfonsa aviat.

A aquest "hidalgo-jornaler", a l'hidalgo-llaurador asturià o basc, a l'hidalgo-rendista-de-la-terra castellà, sovint més pobre que el seu veí plebeu, voldríem poder contraposar el gran d'Espanya que no parla pas del seu "estat" (de la seva "condició"), sinó dels seus "estats" (terres i vil·les). El Cadastre, en principi, ha de xifrar els seus ingressos igual que els del camperol més humil. Però els resultats globals publicats no aporten res en aquest sentit. Agrupen *clases d'ingressos*, la qual cosa ens permet de descobrir, al costat de les preocupacions fiscals dels promotors de l'enquesta, les seves preocupacions estadístiques i teòriques.

No és indiferent, per exemple, que hagin barrejat l'ingrés senyorial (drets percebuts pels "señores de vasallos" com a tals) als simples ingressos immobiliaris, als lloguers de cases i a les rendes hipotecàries. Aquesta assimilació demostra fins a quin punt, en aquest context castellà, s'ha produït un allunyament de les concepcions feudals. En la totalitat d'Espanya, cap a 1750, i sobre vuit-cents mil nobles, no arriben a trenta

2. MATA LOZANO, *Noblesa, hidalguia, profesiones y oficios en la Montaña, según los padrones del Catastro del marqués de la Ensenada*, Santander, 4 vols., 1953-1961.

3. A. DOMÍNGUEZ ORTIZ, *La sociedad española del siglo XVIII*, Madrid, 1955, p. 99.

mil els “senyors de vassalls”, i menys encara són els de “*señoríos mixtos*” (a la vegada jurisdiccional i senyorial): els dos terços dels ingressos d'aquesta darrera classe són percebuts a València o a Catalunya.⁴ Es comprèn bé el menyspreu dels enquestadors castellans.

¿Vol dir això que el “*minifundio*” gallec i el “*latifundio*” andalús escapen als vestigis feudals-senyorials? No. Galícia està sobrecarregada de “*foros*” i de drets eclesiàstics. A Andalusia, una vella aristocràcia exerceix en nombroses viles el control administratiu i judicial, conserva el prestigi de l’“amo” llunyà, però explota la terra en propietat directa, amb una mà d'obra de jornalers i amb la mediació d'administradors. Està tan lluny del domini senyorial donat a cens a perpetuïtat, a la manera catalana, com de la propietat i l'explotació a l'anglesa. És l'origen d'una “qüestió agrària” famosa, que el Cadastre iHumina, encara que indirectament. Això deriva de la mateixa concepció dels qui han fet l'enquesta, tan allunyada de la noció d'ingrés senyorial com de la de benefici d'empresa en l'agricultura. Això situa el problema històricament.

2. Sobre el clergat

El lloc del clergat en l'economia social espanyola de 1750 resta, al contrari, fortament subratllat pel Cadastre. L'ingrés eclesiàstic (“beneficiari” o “patrimonial”) és separat de l'ingrés laic amb tota cura. Hi trobem, doncs, descrits aquests “béns del clergat” que tindran un paper tan important en els assaigs de reforma social de tot un segle.

Que Floridablanca, Campomanes, Canga Argüelles i, darrera d'ells, Desdeseves i Domínguez Ortiz hagin utilitzat sobre aquest punt el Cadastre, resulta ben natural. Però que les xifres no concordin bé i que siguin discutibles, ho resulta més encara. Car les addicions del cadastre són plenes de parany:

1) Les superfícies censades ho són en “mesures”, però aquestes mesures varien segons les províncies; tenim el dret de sumar-les?

2) El qüestionari té per objecte classificar les terres segons el producte que se n'espera, calculat per la collita mitjana al preu mitjà; es tracta per tant d'un *producte brut*; altres ingressos (rendes, censos, beneficis comercials) són *ingressos nets*; podíem aquí també sumar? Més val no comparar les superfícies si no dins el quadre d'una mateixa província, i no comparar els ingressos més que categoria per categoria.

A més, ¿què significaria afirmar que el clergat espanyol, cap a 1750, percebia tants milions de rals cada any? Una expressió monetària, a distància massa llarga en el temps, no té ja cap sentit.

4. *Ibid.*, p. 304.

En canvi, estimar, *en ordre de magnitud*, la proporció de la part del clergat en cada classe d'ingrés censat, resulta possible i útil:

I. Producte brut:	Total (milions de rals)	Clergat (milions de rals)
De la terra	1.076	259 (24 %)
De la ramaderia	220	22 (10 %)
II. Ingressos nets:		
Immobiliaris, senyorials, delme	306	136 (44 %)
Censos, rendes (hipotecàries, vitalícies)	38	28 (73 %)
Comercials, industrials	475,3	9,8 (2 %)

Es a dir, que les terres del clergat produeixen poc més o menys la quarta part de les entrades brutes de l'agricultura i els seus ramats la desena part de les globals de la ramaderia; que el clergat embutxaca gairebé les tres quartes parts de les rendes hipotecàries i gairebé la meitat dels ingressos immobiliaris i senyorials, entre els quals una quarta part dels lloguers urbans! *El delme*, en canvi, amb 80 milions de rals (quantitat que correspon aproximadament a la desena part del producte brut de les terres laiques), no té dintre l'ingrés eclesiàstic sinó una funció secundària. El clergat despertará crítiques i gelosies menys com a delmador que com a arrendador i propietari. La "desamortització" dels seus béns serà la gran qüestió.

A més, el Cadastre omet un dels seus tipus d'ingrés: el que cobren pels serveis eclesiàstics i per les misses. Respecte a això, Desdevises ha seguit Canga Argüelles en càlculs fantàstics, comptant, per tota Espanya, un milió d'enterraments i un milió de bateigs, la qual cosa suposaria una natalitat i una mortalitat iguals, i a l'entorn d'un 100 por 1.000! Puerilitat que solament pot comparar-se amb l'avaluació per càlcul del nombre de misses en 13.433.186!

Resta a considerar que amb 400.000 bateigs, 300.000 enterraments i de 10 a 15 milions de misses, aquest ingrés ha de sobrepassar el delme. I si pensem que les regions no cadastrades (Navarra, Catalunya), tenen una església especialment rica, podem creure que el clergat d'Espanya rep entre la sisena i la cinquena part dels ingressos globals. Redistribueix molt, però això mateix li és criticat, com un estímul a l'"ociositat". I sobretot, l'enorme ingrés és mal repartit, i afavoreix l'atresorament. Tals són les raons, en un país on la religió, que penetra tota una vida, no és discutida, de les vives reaccions contra la funció que exerceix el clergat en la vida econòmica.

3. Sobre el producte de la terra i l'ingrés dels treballadors agrícoles

Tota terra tributa sobre el seu producte brut, i tot treballador manual sobre un salari. Això és molt característic. L'enquestador considera que l'agricultor que treballa la terra amb les seves mans retira del seu treball l'equivalent d'un salari-subsistència. La resta va al propietari, al qual es fa tributar sobre el producte. Però, i si el treballador és propietari? ¿I els casos mixtos, com el de l'arrendatari que té beneficis considerables? Caldria seguir els *casos individuals*, i *familiars*, per a analitzar les classes. Això no és pas inimaginable a partir dels *padrones* locals, aplicant-los un tractament estadístic amb mitjans moderns. Mentrestant, es poden treure de les xifres globals, presentades per províncies, algunes observacions útils sobre la productivitat de les terres i sobre la remuneració del treball.

a) *L'escala de la productivitat de les terres*, la dibuixa la mateixa enquesta, que classifica els terrenys d'acord amb el producte que s'espera obtenir per unitat de superfície; les terres "incultes per naturalesa" són classificades com si produïssin 0 o mig ral; les terres "incultes per abandonament" d'1 a 5 rals, els "boscos i garrigues tallats cada set anys" vint rals, i així seguidament, fins a les terres d'horta de primera qualitat, que produeixen 3.000 i fins i tot 3.400 rals. Cada província matisa tant com vol aquesta jerarquia. Algunes distingeixen més de seixanta graons en el producte unitari. El parany és que la unitat de mesura és variable, per bé que gairebé sempre es tracti de la *fanega* castellana. Província per província, però, es poden descobrir *proporcions* significatives.

Es veu així que el clergat és afavorit. Les seves terres tenen deu vegades menys trossos incultes que els béns de laics (on figuren, és cert, els comunals).

Es veu, a més, la proporció de les terres incultes en les diverses províncies: 50,6 % a Soria i Jaén, 41,6 a Cuenca, 36,6 a Toro i León, 20 a 30 a Còrdova, Toledo, Sevilla, Salamanca i Segovia de 15 a 20 a Valladolid i a la Mancha, 13 a Extremadura (els terrenys de pas són lluny de tenir un rendiment nul). Burgos, província de petita propietat, i Galícia, regió de minifundi, no assenyalen *cap* terra inculta; això no pot ser absolutament cert, però assenjala la tendència excessiva a cultivar-ho tot i l'escassa extensió de les terres comunals. Al graó superior, el producte màxim de les terres és de:

150 rals a Galícia	1.400 rals a Còrdova
400 " " León	2.000 " " Toro
500 " " Soria	2.400 " " Múrcia
900 " " Salamanca	3.000 " " Madrid, Granada i Sevilla
1.200 " " Extremadura	3.400 " " La Mancha
1.300 " " Zamora	

Les xifres elevades, ben entès, no s'apliquen més que a unes quantes àrees d'horts de gran valor (Aranjuez) o de vinyes (Xerès), de manera que el quadre no classifica perfectament les províncies. No obstant això, les situa bastant bé en l'ordre de la riquesa agrícola. Però hi ha alguns enigmes. ¿És versemblant, per exemple, que el producte màxim de la província de Burgos no superi 42 rals? Temem que els criteris han canviat segons les províncies.

b) *Els treballadors agrícoles: explotadors, criats, jornalers.* El cadastre distingeix, entre els treballadors agrícoles, quatre categories: els *labradores, hermanos, hijos y mozos*, els *jornaleros*, els *hortelanos* i els *pastores*. Com que els hortolans són assimilables als llauradors i els pastors als

QUADRE NÚMERO 1

Treballadors agrícoles a les províncies de la Corona
de Castella a mitjan segle XVIII (1750-1756)

(Cadastre d'Ensenada)

	Població agrícola activa	"Labradores (y hortelanos), hermanos, hijos y mozos"	"Jornaleros" (i "pastores")
		%	%
Galícia	241.977	237.531 (98,2)	4.446 (1,8)
León	114.169	108.920 (95,5)	5.249 (4,5)
Soria	24.307	21.795 (89,7)	2.512 (10,3)
Burgos	67.676	59.118 (87,4)	8.558 (12,6)
Zamora	15.793	13.202 (83,6)	2.591 (16,4)
Toro	16.916	12.641 (74,8)	4.275 (25,2)
Guadalajara	22.227	16.035 (72,2)	6.192 (27,8)
Segovia	29.913	20.577 (68,8)	9.336 (31,2)
Valladolid	39.468	26.249 (66,5)	13.219 (33,5)
Salamanca	30.923	19.209 (62,2)	11.714 (37,8)
Cuenca	47.115	28.315 (60,0)	18.840 (40,0)
Mancha	37.534	21.030 (56,1)	16.504 (43,9)
Madrid (Prov.)	12.949	6.988 (56,0)	5.961 (46,0)
Palencia	20.040	10.558 (52,7)	9.482 (47,3)
Extremadura	61.559	25.555 (41,6)	36.004 (58,4)
Toledo	51.968	20.385 (39,3)	31.583 (60,7)
Ávila	19.389	7.620 (39,3)	11.769 (60,7)
Granada	90.512	25.676 (28,4)	64.836 (71,6)
Jaén	35.870	9.775 (27,5)	26.095 (72,5)
Còrdova	39.390	5.526 (14,1)	33.864 (85,9)
Múrcia	50.952	no hi ha distinció clara entre les categories	
Sevilla	98.514		
Total	1.169.201		

QUADRE NÚMERO 2

Taula de freqüència dels salaris agrícoles a la Corona de Castella
(Cadastrre d'Ensenada)

Rals		10	9	8	7	6,5	9	5,5	5	4,5	4	3,5	3	2,9	2,5	2	1,5	1,41	1	0,5
Àvila	L									3.018			4.602			58				
	J												11.711							
Burgos	L													41.450					17.668	
	J													8.558						
Còrdova	L							33		368	1.586	2.360			1.179					
	J							11		397	529	10.529			18.594	3.730				
Cuenca	L									14.033	13.116					1.166				
	J									7.388	2.063	2.009			2.911					
Extremadura	L									20.559	4.996									
	J									656		29.114			6.234					
Galícia	L												38.517		1.735	189.203	8.076			
	J												2.228		55	1.906	257			
Granada	L									4.423	1.548	19.705								
	J									5.316		22.947			6.383	30.190				
Guadalajara	L	302				327	1.686	124	5.856	993	4.541			1.018	841	159				75
	J					45	531	17	633	599	1.741			328	256	54				
Jaén	L									1.993		5.520			1.894	638				
	J									864		15.708			7.243	2.280				
León	L						1.344		9.794	2.634	15.956			13.737	65.294	161				
	J								235	245	1.228			1.778	1.403	360				

Madrid	L						98	98	5.700		1.029		63			
	J						130	99	3.721		970		501			
Mancha	L										10.546		10.494			
	J										15.182				1.322	
Múrcia	L	95	49	66	63	499	219	589		35.560	2.132	8.055				
	J							6		2.512	350	658				
Palencia	L		28			49	108	13	566	1.241	1.012	3.501	2.194	1.658	74	
	J								119	1.579	1.168	1.673	1.552	595	590	
Salamanca	L			4		2		765		1.168		5.367		11.743		
	J									138		1.932		9.644		
Segovia	L							854	5	2.977	245	10.643	5.559			
	J											3.475	614	3.332		
Sevilla	L									10.678		37.293		37.879		
	J	79	254	230		858		2.182		3.795		4.046		1.220		
Soria	L											6.778	3.292	11.025		
	J									298		1.367		847		
Toledo	L							5.946		9.101		5.338				
	J									8.027		18.456		5.100		
Toro	L		11					57		387		2.233	4.164	4.933	697	159
	J									108		826	1.619	1.582	145	
Valladolid	L									516	283	6.181	2.860	7.899	5.087	3.375
	J											697	3.918	7.727	1.077	
Zamora	L					10		292		6.296		4.069	457	2.078		
	J									8		1.909	255	340	46	29

jornalers, hi ha, de fet, dues grans categories: *els que viuen a l'explotació* i *els que lloguen els seus braços temporalment*. Aquí se situa, per la gent de l'època, el gran tall que divideix els treballadors agrícoles.

El quadre 1 permet d'observar d'antuvi: de 1.385.118 treballadors sotmesos a l'impost personal en les 22 províncies, 1.169.201 són agricultors i solament 215.917 (15,5%) treballen fora de l'agricultura.

Entre els treballadors agrícoles, els jornalers són netament definits en 20 de les 22 províncies, on sumen 323.000 dins el milió de treballadors actius, o sigui 31,6%. Com que les dues províncies amb classificació dubtosa (Sevilla i Múrcia) són segurament regions amb una forta proporció de jornalers, aquesta proporció deu ésser, pel conjunt, al voltant del 35%.

I com que la categoria dels treballadors fixos a l'explotació comprèn una gran majoria de criats, d'ajudants familiars, de mitgers i arrendadors, els petits propietaris explotadors directes no poden ésser nombrosos.

De fet, *no hi ha més realitat que la regional*. El contrast que cal retenir destaca en el quadre: és el que s'estableix entre Galícia d'una part, amb menys del 5% de jornalers, i Andalusia, d'una altra, amb el 70% i fins i tot el 86%!

Això no significa pas misèria a Andalusia i benestar a Galícia. Es tracta de dos pols oposats de la misèria rural. A Galícia s'amunteguen el 20% dels treballadors agrícoles censats en explotacions ridículament petites, carregades de deutes i drets. És el drama del minifundi. En el latifundi andalús, el drama és per al jornalер, menys a causa dels baixos salaris que de l'atur estacional: del petit nombre de dies en què són contractats. La mateixa xifra dels llauradors és enganyadora a Andalusia, ja que engloba una terregada de propietaris de parcelles i de sots-arrendataris, aquests *peletrines* i *pegujaleros* mancats dels mitjans més elementals de viure i de cultivar.

És cert que entre Andalusia i Galícia existeixen tots els matisos intermedis. En grans línies, la proporció dels jornalers augmenta del nord cap al sud. Només la part nord de Castella la Vella posseeix una petita propietat-explotació sense jornalers, capaç de viure per ella mateixa. El vessant nord de les Sierras (Àvila) és ja un país de gran propietat; i Toledo té fins i tot el seu proletariat agrícola. Aquestes són realitats vigents encara avui.

c) *La jerarquia dels salaris agrícoles* aporta alguns matisos a aquestes constatacions. Presentem (quadre 2) el *quadre de freqüència*, per províncies, distingint entre *labradors* (que comprenen els seus ajudants, familiars i domèstics) i *jornaleros*.

Dins els llauradors es distingeixen netament dos o tres nivells que corresponen, evidentment, als caps d'explotació, als ajudants i als mossos, respectivament. A les regions de petita propietat (Burgos), el nombre

dels salaris superiors (caps d'exploació) és de molt el més fort. A Galícia, els salaris inferiors dominen: són molts a amuntegar-se sobre el minifundi. A Andalusia, els salaris dels jornalers, llogats temporalment per a les feines dures, semblen més elevats que els dels "llauradors", que són en realitat *pelentrines* i *pegujaleros* molt pobres.

La jerarquia dels salaris agrícoles és molt més "aixafada" que la dels salaris dels artesans. La mitjana aritmètica del salari quotidià dels jornalers és de 2,56 rals, contra 2,64 la dels llauradors. Però això no té gaire sentit, car *les diferències són regionals*.

Per exemple, si el *salari modal* (el més freqüent) és de 2 rals diaris, això és a causa dels baixos salaris gallecs (189.208 a 2 rals). De fet, pocs agricultors guanyen menys de dos rals, però el 40% guanya 2 rals com a màxim. Una massa de 140.000 se situa entre 2 i 3 rals, una altra de 340.000 en guanya 3. Així, *el 80% dels treballadors agrícoles guanya un màxim de 3 rals*, i els que passen de 4 rals formen una franja negligible (1,6%).

Per a fixar millor les idees, recordem que quatre rals corresponen al contingut en plata de la pesseta, i que al mateix temps, a Catalunya, el salari del jornalero és de 6 sous catalans (3,2 rals).

Si els salaris andalusos semblen més elevats que els del nord, això no indica de cap de les maneres, tinguem-ho en compte, un nivell de vida millor. Es tracta d'un nivell econòmic diferent. El nord viu encara en una economia camperola gairebé tancada, amb intercanvis restringits i preus baixos. El sud, per la proximitat de Cadis i de les vinyes de Xerès, és afectat per la gran circulació. Cal malfiar-se de les mitjanes "nacionals", de les comparacions apressades.

El salari diari del Cadastre no és altra cosa que una base per al càlcul d'un ingrés anual. A raó de 120 dies de treball l'any per al treballador agrícola, de 180 per a l'artesà, de 250 per al domèstic personal. Sabem que a França, durant la primera meitat del segle XVIII, la mitjana era de 200 dies l'any per a l'agricultor. Sabem, també, que a començaments del segle XX l'Institut de Reformas Sociales assenyalava un temps d'ocupació anual de 80 a 90 dies per a l'obrer andalús. L'estimació de 120 dies és menys enutjosa pel seu caràcter convencional que per la seva uniformitat en una Espanya diversa. L'enquesta precisa que el salari s'entén "compresa l'alimentació"; i els criats i ajudants familiars són mantinguts tot l'any.

Però ¿no ens trobem així, justament, amb el contrast que inspirarà els vots més freqüents dels reformadors espanyols després del 1750? El que aquests voldran és la transformació del treballador llogat temporalment pels "poderosos" (aquest mot vague, el trobem fins i tot en els textos oficials) en "llaurador", encara que no sigui propietari — o que no sigui ni tan solament explotador —, mantingut almenys a la finca. Perquè allò que preocupa, el que fa por, és el jornalero, d'on surten l'home en

atur, el vagabund i l'emigrant. En aquest sentit, la proporció dels *jornaleros* fixada per l'enquesta té un interès innegable.

4. Sobre les activitats no-agrícoles. Indústria? Menestralia? Serveis?

En detallar per províncies el nombre d'individus que paguen impost per cada ofici, el Cadastre ens dóna en principi un quadre professional sòlid. De fet, però, la nomenclatura dels oficis, interessant per les seves mateixes complexitats, no facilita els càlculs. Aquesta varia de vegades segons les províncies.

Entre els oficis industrials, de menestralia i domèstics, alguns grups es classifiquen difícilment. Els "mariners no matriculats" no són més que un altre ofici. Els "milicians" acumulen o no les seves funcions militars i el seu antic ofici. En dues províncies apareixen "individus del tercer estat" (Galícia) o "de l'estat general" (Múrcia), que comprenen, en aquest segon cas, els *mozos de servicio*, la qual cosa suggereix que es tracta d'assalariats no enquadrats en un gremi. Però en aquest cas, ¿on es troben classificats en altres llocs aquests assalariats?

D'altra banda, el quadre professional no ens és donat per Madrid, el qual amputa la xifra global d'una forta fracció d'artesans i, sobretot, de criats. Cal entendre, en aquest terreny, que les nostres xifres són *Madrid-capital exclosa*.

Tenint això en compte i eliminant els 7.497 "milicians" i els 6.945 "individus de l'estat general" l'ofici dels quals no ens és precisat, podem raonar sobre un conjunt de 199.926 individus de professió coneguda. És suficient per tal de descobrir determinades estructures.

D'aquesta massa d'uns 200.000 treballadors, *més de la meitat* — exactament 102.425 — representen *el tèxtil en un sentit molt ampli* (llana, seda, cotó, cànem, lli, confeccions, però també cordes, espartenyas, cuir i calçat). *Una mica més d'un quart* representen *la construcció*, comprenent-hi els diversos treballs de fusteria sovint associats a aquesta (50.456 treballadors). Resta poc menys del darrer quart per dos grups encara importants: el treball *dels metalls*, amb 22.777 treballadors, i els *mariners*, amb 17.799, i per dos grups la feblesa dels quals ens admira: el dels serveis personals (fins i tot si li afegim cuiners, perruquers, confiters, etc.), que no passa de 5.000 persones, i el dels oficis diversos (fabricants d'espelmes, de paper, de sabó, d'instruments musicals, de llibres): solament 1.332 treballadors.

Aquesta darrera xifra suggereix que les *fabricacions* pròpiament dites de massa (paper, espelmes, sabó) o de luxe (instruments musicals, edició) són gairebé inexistents a les províncies castellanès, llevat del tèxtil i de la metallúrgia.

Però, fins pel que fa a la metallúrgia i al tèxtil, una ullada sobre el detall dels oficis ens mostra tot seguit que es tracta essencialment d'activitats de menestrals, i que la producció pròpiament industrial és l'excepció. En efecte, dels 22.000 treballadors del metall, un bon terç correspon als ferrers (*herradores*, sovint associats als *albéitares* o veterinaris). És un artesanat rural dispers. El mateix es pot dir dels manyans, ferrers de tall, calderers i forjadors (*herreros*), i l'única dificultat és la de saber si es pot atribuir una producció de certa importància a algunes fargues i a les especialitats del ferro blanc, del llautó, de l'argenteria, de l'armeria o de la vidrieria (classificada sempre amb la metallúrgia). Sembla dubtós, en vista dels febles efectius de cada una d'elles.

Veient que a Toledo no se'ns anuncien més que 9 armers, ens demanem què han esdevingut les glorioses especialitats de la Ciutat Imperial. En canvi, quan la província de Sevilla anuncia 526 joiers-rellotgers, ens apareix, amb les seves tres places aristocràtiques i comercials (Sevilla, Cadis i Xerès) com una zona d'atracció excepcional per a la indústria de luxe.

El tèxtil en sentit ampli, amb els seus 100.000 treballadors, podria evocar millor una indústria de massa. No ens podem fer il·lusions: dels 32.000 inscrits en el treball del canem, l'espart i el cuir, els simples corders i fabricants d'espartenyas són 25.000. La resta fabrica guarniments, ronsals, beaces, bots, sacs, filats (per al transport a bast), porgadors i paneres. En va cerquem el rastre de la selleria, de la guanteria de luxe del passat. I la preparació de la matèria primera no arriba a absorbir 3.000 treballadors. Un sol establiment rep el nom de "fàbrica": el que hi ha a Galícia per a fer els cordatges per a la marina.

Dels 70.000 treballadors del tèxtil pròpiament dit, 23.000 es dediquen a la confecció de vestits i d'accessoris; el simple "sastre" forma gairebé la seva totalitat. Ací, però, la *fabricació de teixits* ocupa una massa humana prou imponent. Les operacions preparatòries (rentat, cardat, pentinat, torçat, ordit) ocupen més de 10.000 treballadors. El dèbil contingent atribuït a la filatura expressa segurament el fet que aquesta és sobretot familiar i femenina. Però el teixit ocupa 20.000 assalariats i l'acabat (empeses, tintoreria) 1.200. Cal afegir a aquestes xifres altres 14.481 obrers del tèxtil que els seus modes d'agrupament en els resums provincials no ens han permès de distribuir exactament entre les operacions enumerades.

Però, fins i tot per aquests 45.000 o 50.000 productors de teixits, podem parlar d'"indústria"? El que ens impressiona és la seva *dispersió*. Tres províncies solament (Jaén, Toro, Zamora) en tenen menys de 1.000; altres tres (Toledo, Sevilla, Cuenca) en tenen més de 4.000. Segòvia en compta 3.265; les altres províncies, de 1.000 a 3.000. No es pot distingir cap concentració. El record de les velles especialitzacions subsisteix: teixits de llana a Segòvia i Cuenca, sedes a Toledo i Múrcia. Només a León trobem

usada, per la llenceria, l'expressió "fàbrica reial", i només a Palencia la qualificació de "fàbrica", sense res més. Guadalajara no revela la seva manufactura protegida més que per una notació detallada d'especialitzacions, en la qual figuren paraires, mesuradors, "factors" de teixits i de llanes.

De fet, aquest tèxtil, menestral salvant molt rares excepcions, no bastaria per a les necessitats del país si no fos gràcies a l'existència d'un filat i un teixit familiars que no resten assenyalats al Cadastre. No som ni a l'era de la manufactura, encara.

La construcció mobilitza essencialment els simples paletes: *albañiles* o *alarifes*. Els molers, teulers i rajolers practiquen majorment la producció de massa. Però no atenen gaire més que a les necessitats locals.

En el treball de la fusta, si exceptuem alguns mestres d'aixa molt ben pagats, el fuster és sempre un artesà modest. Ens sobta el nombre dels "*maestros de carros*", que construeixen els instruments de transport, i el dels "*tallistas*", ebenistes, escultors, pintors, dauradors. Valladolid en conserva la tradició.

Dit això, sembla que una enquesta del mateix tipus que hagués estat feta a la Castella del segle XVI, o fins i tot del XV, hauria donat uns resultats qualitativament força semblants i probablement superiors des d'un punt de vista quantitatiu. Som al davant d'una indústria castellana que es troba al terme d'una llarga decadència, poc evolucionada en les seves estructures, i on no apareixen gaires elements de transformació.

La classificació, dintre cada ofici, dels treballadors en tres categories — *maestros, oficiales, aprendices* — correspon a la jerarquia gremial més clàssica. I s'ha recorregut als gremis per fer el cens professional.

Però, quan les examinem, les distincions resulten molt menys clares. Quatre províncies no mencionen la categoria d'"aprenents", altres quatre la tenen insignificant. ¿Vol dir això que els aprenents no hi existien (cosa poc versemblant), que han estat omesos perquè no eren remunerats (i per tant no pagaven impost) o, al contrari, que, essent remunerats, són assimilats als *oficiales*? És amoïnador d'ignorar-ho, quan, en una província com la de Còrdova, els aprenents són la categoria més nombrosa, i això significa que tenen un paper important en la producció. Són també força nombrosos a Segovia i a Toledo. I com que això s'esdevé sobretot en els teixidors, pot pensar-se en un d'aquests casos de decadència corporativa, en què el terme d'aprenent s'aplica a una mà d'obra jove i mal pagada.

La comparació entre el nombre dels *maestros* i el nombre dels *oficiales* ens instrueix, igualment, sobre les oposicions regionals. Comprovem al Nord:

Burgos	11.357	mestres per	1.638	oficials i	601	aprenents
Zamora	1.020	" "	11	" "	35	" "
Toro	2.099	" "	104	" "	47	" "
Guadalajara	2.581	" "	832	" "	343	" "
Soria	3.759	" "	774	" "	400	" "

Això significa que les empreses en què el mestre treballa sol són molt nombroses. Així veiem mestres de categories tan diverses que molts guanyen salaris molt inferiors als dels fadrins, i fins i tot als dels aprenents d'altres províncies. A Soria, 800 mestres paraires de llana guanyen 3 rals per dia, tarifa modal dels *oficiales* en altres oficis. El paire no té doncs aquí cap activitat de distribució i organització (contràriament al paire català). Però observem les províncies del Sud (afegint-hi Toledo):

Sevilla	2.467	mestres per	15.558	oficials i	2.039	aprenents
Toledo	2.410	" "	6.107	" "	2.642	" "
Còrdova	1.396	" "	2.853	" "	3.444	" "

En aquestes províncies (probablement en aquestes *ciutats*), el taller reuneix de 3 a 7 treballadors. El sol teixit agrupa a Sevilla 2.221 obrers i 761 aprenents. Els salaris presenten aleshores una escala perfectament diferenciada, per exemple a Toledo 10-8-7 rals pels mestres, 6-5-4 pels fadrins, i 3-2-1 pels aprenents, gairebé sense cavalcaments.

És cert que entre la relativa concentració de Sevilla i la dispersió màxima de Burgos, les altres províncies presenten tots els matisos: Granada no té aprenents, i té gairebé tants mestres com fadrins (4.901 contra 5.238). Galícia en té dues vegades més (16.917 i 8.316). Segòvia es reparteix en tres categories gairebé iguals (2.467, 2.326 i 1.900).

En aquestes condicions, les xifres globals tenen molt poc sentit. De 179.829 treballadors classificats en categories gremials, 98.321 són mestres, 66.234 *oficiales* i 15.274 aprenents. Els assalariats pròpiament dits, per tant, són menys de 80.000. És poca cosa. Podem demanar-nos si el proletariat en potència no es dissimula més aviat entre els jornalers dels camps. El Cadastre d'Ensenada escapa al defecte dels censos de fi de segle, que barrejaran jornalers agrícoles i jornalers industrials. Però, què són els "individus del tercer estat" de Múrcia i de Galícia? ¿On s'amaguen aquests *peones* estudiats a Madrid per Hamilton, aquests manobres que jo he observat a Barcelona, el "treball simple" dels quals fixa la remuneració de base, molt més estable que la dels fadrins agremiats i qualificats? Podrem sospitar-ho en fer l'anàlisi de l'escala dels salaris.

Resulta que el Cadastre global mostra: 1) l'extrema feblesa de les activitats productives que no estan directament lligades a la vida rural; 2) la dispersió i el caràcter gremial i menestralenc de tota "indústria";

3) l'existència, tot i això, d'un cert contrast, des d'aquest punt de vista, entre el Nord (Galícia, Castella la Vella) i el Sud o els confins andalusos.

Un darrer aspecte sorprèn: el dèbil nombre dels treballadors dedicats a serveis domèstics i personals (altres serveis són classificats en altres bandes, amb les professions comercials i liberals).

Els criats de les grans cases — anomenats “*gente de librea*” — són minuciosament anotats a cada província: la de Toro només en té 6, la de Palencia només 12, la de Cuenca 20, les de Burgos i Àvila en tenen solament 28. Fins 82 “homes de lliurea” per una província com Toledo resulten una xifra sorprenent.

Ara (i això confirma que el Cadastre té valor com a signe), el contrast esperat existeix: les províncies del Sud, on sabem el paper molt més marcat que hi representen les grans cases, tenen un nombre de domèstics més elevat: 158 a la Mancha, província pobra; 115 a Jaén, tan poc productiva; 164 a Granada, 179 a Còrdova i, finalment, 863 a Sevilla. Malgrat això, 2.387 criats per a servir tots els grans de Castella i totes les fortunes d'Andalusia és poc. És cert que manca Madrid, que potser doblaria o triplicaria la xifra. Però hi havia tanta concentració en la residència dels poderosos? Cal demanar-se si molts domèstics no van escapar a la inscripció com a tals. Valladolid, al costat de 119 “homes de lliurea”, inscriu 367 “domèstics de particulars”. ¿On es dissimula, en altres bandes, aquesta categoria evident? ⁵

Que 5.000 treballadors d'entre 200.000 (no-agrícoles) es consagrin als serveis personals en l'Espanya del 1750 és segurament una subestimació. Però malgrat tantes incertituds, podem assenyalar: 1) que, amb tot, ens trobem lluny de la plèthora de “domesticitat” que havia caracteritzat el Segle d'Or; 2) que la feblesa del nombre de criats acusa, però, sobretot l'absència de Madrid, que deu concentrar-ne la major part; 3) que el contrast sud-nord subratlla a la vegada uns trets de psicologia i d'estructura: si els *peluqueros* (siguin barbers o fabricants de perruques) són 219 a la província de Fígaro, sobre els 399 de tot el regne de Castella (excloent Madrid), això fa ressaltar amb esclat el contrast entre algunes viles de luxe i *l'extrema modèstia del nivell de vida castellà*, especialment cap al Nord, a Burgos, al regne de León o a Galícia, províncies on desapareixen gairebé enterament l'artesa de luxe i el domèstic.

Aquestes indicacions, no gens negligibles per elles mateixes, són confirmades pels nivells relatius dels salaris i els ingressos.

5. A Madrid, el nombre de domèstics no ens és donat, però els salaris de “toda clase de sirvientes, excluidos los de librea” puja 8.995.225 rals! (MATILLA, p. 556). Deu haver-n'hi de 8.000 a 10.000!

5. Sobre la jerarquia dels salaris no-agrícoles

Un primer fet global: els assalariats no-agrícoles representen el 15,5% dels treballadors inscrits a la contribució; els seus ingressos, el 31,5% de la massa salarial. O sigui, dit aproximadament, que un productor no-agrícola és pagat dues vegades més que un agricultor. I això per tres raons: l'ingrés del primer es calcula sobre 180 dies per any, el del segon sobre 120 dies; d'altra part, la jerarquia dels salaris dels menestrals comprèn graons elevats; i, finalment, el salari quotidià mitjà és també menys elevat en l'agricultura.

Pel que respecta als salaris quotidians, els agrupaments de xifres són massius i clars: de 214.714 treballadors no-agrícoles censats, 60.556 cobren 3 rals per dia; 43.274, 4 rals, i 31.459 en cobren 2. Però aquestes tres masses modals no situen pas tres graons homogenis en tot el territori. A Galícia, a Burgos, Toro, Zamora, Palència, Salamanca i Jaén, el salari modal de 3 és el dels mestres. A Granada, Àvila, Còrdova i Cuenca és el dels fadrins. I és el dels aprenents a Sevilla i a Toledo.

Del quadre general (quadre número 3) de les modes, medianes i mitjanes retindrem:

1) La *província* de Madrid, sense la capital, se situa al davant respecte als alts salaris; és per l'atracció dels de la capital; segons Hamilton, el peó guanya a Madrid 4,12 rals per dia entre 1738 i 1780, o sigui una mica més que els "*oficiales*" de la província en 1750. Això no és pas anormal.

2) L'originalitat de les províncies de Sevilla i de Toledo té més importància. La massa menestral és de 32.500 individus per Sevilla i d'11.237 per Toledo. En aquests dos centres urbans actius, la moda i la mediana del salari s'eleven a 7 rals per als mestres, i la mitjana sobrepassa 8 a Sevilla. Pels *oficiales* la moda és de 4, la mediana de 5, la mitjana de 4,81 i 4,85. Fins per a l'aprenent, moda i mediana són de 3, per una mitjana de 2,4. Anualment, comptant a raó de 180 dies de treball, l'artesà guanya 890 rals a la província de Toledo i 830 a la de Sevilla. És menys que a la província de Madrid, sense la capital, però molt més que a la província que segueix immediatament Sevilla, Extremadura: 772 rals. I dues vegades més que a les províncies del Nord: Galícia, 493 rals per any; Palència, 490.

3) El contrast Sud-Nord és monetari i econòmic. Els alts salaris corresponen als preus elevats, al contacte amb el comerç colonial. Això val sobretot per Sevilla, Còrdova i Extremadura, però menys per Múrcia, Granada i Jaén. Per bé que fins i tot a Jaén els salaris dels mestres siguin elevats, perquè dirigeixen una petita empresa; al nord castellà, treballen sols. Les diferències són a la vegada de *situació* i d'*estructura*.

4) No hi ha cap paral·lisme, de província a província, entre les jerarquies dels salaris menestrals i els salaris agrícoles. Andalusia no es troba tan ben situada pels segons com pels primers. Si bé el treballador agrícola hi guanya més que a Galícia o que a Castella en general, hi guanya menys que a Guadalajara, Cuenca o Zamora. Podíem esperar-ho d'acord amb les estructures de la propietat. Recordem que el Cadastre considera l'ingrés del petit explotador agrícola com la paga del jornal·ler. A Andalusia, on el *pegujaler* és tan miserable com el jornal·ler, el salari artesanal *quotidià* representa el 161 % del salari agrícola. A Palencia, el salari agrícola mitjà representa el 107 % del salari menestral mitjà. Així, a Andalusia, el baix nivell de vida dels camps contrasta amb un vestigi (i una renovació) d'alta civilització urbana. A la Castella de les conques fèrtils, la propietat mitjana permet al camperol un nivell de vida superior, dintre la mediocritat, al del teixidor o el ferrer. A Burgos, a León o a Galícia, les dues activitats tenen un nivell baix.

Tenim, doncs, que a l'escala de les 22 províncies, els 215.000 artesans, obrers industrials, marins i criats domèstics, es considera que reuneixen un terç dels ingressos del treball. Malgrat que representen una dèbil massa humana i malgrat el mediocre grau d'evolució de la seva tècnica i de la seva organització, el que produeixen i el que guanyen no ens apareix negligible en comparació amb el producte agrícola, excepte en algunes bones terres castellanes.

6. Ingressos del comerç, de la indústria i de les professions liberals

Repetim que la tasca més útil (i més delicada) seria la de penetrar en la conceptualització dels enquestadors del Cadastre.

Hem dit que han juxtaposat, i després sumat, el producte agrícola brut i els ingressos nets que són rendes i salaris. La rúbrica *industrial y comercio* consigna l'ingrés (però definit de quina manera?) de tota "indústria" en el sentit antic del terme, tant si s'aplica a la casa de comerç, al vaixell de les Índies, a l'empresa de transport, a l'arrendament d'un monopoli o d'uns drets, al despatx d'un advocat, a la botiga de l'apotecari, a la "fàbrica" pròpiament dita, o fins i tot, amb el títol "*industrial de colonos en tierras de eclesiásticos*" als beneficis (*utilidades*) dels arrendataris de béns de l'Església. Ara bé, en aquest darrer cas, es tracta sobretot d'ingressos de la terra. Una nota al peu d'un estat del 1754 invita a sumar-los al producte d'aquella. No és això un doble compte? De tota manera, confrontar una avaluació de collita amb els beneficis declarats d'empreses i oficis diversos duria a confusions greus.

Podem demanar-nos si la revisió, en 1760-1764, de les xifres de 1750-1754 no ha consistit justament a declarar no el producte brut, sinó

QUADRE NÚMERO 3

Escala dels salaris no-agrícoles a les províncies de la Corona de Castella
(Cadastre d'Ensenada)

Províncies	Mestres			Oficials o fadrins			Aprentants			Tots els salaris			Salari anual menestral	Salari anual agrícola
	moda	mediana	mitjana	moda	mediana	mitjana	moda	mediana	mitjana	moda	mediana	mitjana		
	(en rals i decimals)												(en rals)	
Madrid	6	6	6,20	4	4	4	2	2	2,40	6	6	5,77	1,040	452
Toledo	7	7	7,73	4	5	4,81	3	3	2,40	5	5	4,94	890	409
Sevilla	7	7	8,01	4	5	4,84	3	3	2,40	4	4	4,61	830	342
Extremadura	5	5	4,81	3	3	3,14	1	1	1,58	5	4,5	4,29	772	400
Còrdova	5	5	5,02	3	3	3,29	2	2	1,82	3	3	4,13	743	324
Cuenca	4	4,5	4,77	3	3	3,38	1	1	1,01	4	4	4,03	725	420
Múrcia	6	6	5,74	4	4	3,64	2	2	1,97	4	4	3,99	720	464
Guadalajara	4	4	4,24	5	4	3,89	2	2	1,75	4	4	3,91	704	423
Segovia	3	5	4,79	4	4	3,79	3	2,5	2,79	3	3,5	3,87	698	353
Soria	4	4	4,22	3	3	2,93	2	2	1,93	4	4	3,82	688	292
Mancha	4	4	4,42	2	2	2,13	—	—	—	4	4	3,62	652	344
Granada	6	5	5,15	3	3	2,89	—	—	—	3	3	3,61	650	330
Àvila	4	5	4,77	3	3	2,94	2	2	1,68	3	3	3,56	640	378
Valladolid	3	4	4,25	3	3	2,91	1	1	1	3	3	3,48	630	253
Toro	3	3	3,68	2	2	2,50	1	1	1,52	3	3	3,46	624	286
Zamora	3	3	3,45	—	—	—	—	—	—	3	3	3,41	614	391
Jaén	5	4,5	4,57	3	3	2,96	—	—	—	3	3	3,39	612	344
Salamanca	3	3	3,60	3	3	2,97	0	0	0,6	3	3	3,33	601	288
León	3	3	3,58	2	2,5	2,52	1	1,5	1,43	3	3	3,09	557	295
Burgos	3,05	3,14	3,24	3,32	2,88	2,65	1,55	1,5	1,33	2,5	3,14	2,88	518	300
Galícia	3	3	3,23	2	2	2,30	—	—	—	3	3	2,74	493	258
Palencia	3	3	3,04	2	2	2,21	1,5	1,5	1,30	2	2,5	2,71	490	350

l'ingrés net de les propietats. Hi ha hagut instruccions en aquest sentit? Els textos examinats per Matilla fan pensar en una revisió desordenada, sense altre criteri que l'esperança d'una taxació menor. És curiós, això no obstant, que l'estimació del producte "real" caigui a un 47% de la xifra de 1750-1754, la dels ingressos del comerç només a un 88%, i la dels ingressos "industrials" a un 84%. Aquí, "real" vol dir de terres i rendes, "comerç" és pres en sentit restringit, i "indústria" cobreix tota altra remuneració, *compresos els salaris* (fins i tot els agrícoles). El canvi de perspectiva és interessant, i caldria verificar si els propietaris, en rebaixar les seves declaracions, no han pretès de protestar contra un càlcul establert sobre el producte brut.

QUADRE NÚMERO 4

Ingressos industrials i comercials comparats amb la massa dels salaris no-agrícoles i amb el producte brut de les terres i ramats

(En milions de rals)

Províncies	Ingressos industrials i comercials	Massa dels salaris no-agrícoles	Percentatge dels salaris no-agrícoles respecte a la massa dels salaris	Producte agrícola brut
Àvila	4,6	2,8	27,7	25,4
Burgos	17,5	8,2	28,8	65,6
Còrdova	10,4	4,5	26,1	47,6
Cuenca	10,4	8,1	30,4	52,4
Extremadura	28,5	9,4	27,6	105,2
Galícia	21,1	16,6	20,9	127,4
Granada	23,8	9,0	23,2	82,4
Guadalajara	6,2	2,7	22,5	32
Jaén	5,3	2,7	17,8	42,7
León	10	7,2	17,6	80,0
Madrid (prov.)	6,7	2,4	33,3	24,8
Madrid (capital)	139,7	19,4	100	—
Mancha	4,8	3,3	21,7	50,7
Múrcia	16,3	8,6	26,1	94,7
Palencia	5,2	3,5	35,7	28,3
Salamanca	9,6	3,8	30,1	32,5
Segovia	9,9	5,5	35,9	36,6
Sevilla	137,8	27,2	44,7	155,9
Soria	10,4	3,4	32,3	42,9
Toledo	24,6	10,9	33,5	84
Toro	2,6	1,4	22,5	33,5
Valladolid	12,0	3,9	27,8	42,9
Zamora	2,1	0,7	10,3	15,7

No podem fer aquí més que un esquema d'anàlisi dels ingressos classificats, en 1750-1754, dintre la rúbrica *industrial y comercio*, per tal d'estimar-ne la importància relativa a les diverses províncies, i cercar com es distribueixen.

a) Una vegada més ens sorprèn (quadre 4) la desigualtat de les províncies. En aquest cas tenim les xifres *globals* de la vila de Madrid. La capital i la seva província declaren 146,4 milions de rals d'ingressos "industrials i comercials" (26,8% dels d'aquesta categoria); Sevilla (ciutat i província) declara 137,8 milions (26,5%); segueixen, de lluny,⁶ Extremadura, Toledo i Granada. De forma que dues províncies totalitzen més de la meitat dels ingressos "industrials i comercials" (en el sentit del cadastre de 1750), i que cinc províncies en totalitzen més de dues terceres parts. A tretze de les vint-i-dues províncies aquests ingressos no arriben als 10 milions de rals, o en passen molt poc.

¿Vol dir això que aquestes províncies no produeixen gairebé cap objecte? No hi ha dubte que proveeixen els que són necessaris a la seva activitat agrícola, però dins un nivell d'artesà rural, al qual es fa pagar impost pel seu salari, no pels seus ingressos. Si relacionem els ingressos "industrials i comercials" amb els ingressos salarials no-agrícoles (i amb el seu percentatge dins els salaris globals) veurem que les grans separacions entre les províncies no són degudes a diferències en el grau d'industrialització, sinó a la concentració en algunes ciutats del gran comerç, de l'administració i de les professions liberals.

A *títol de referència* (sense suggerir addició o càlcul de proporció entre "ingressos" i "productes") hem anotat al costat de cada província l'avaluació de la seva producció agrícola i pastoral. Això ajuda a caracteritzar l'estructura de les diverses províncies. Madrid és dominada per la capital, i el producte agrícola de la província és dels més febles. Galícia deu a la seva extensió i a la seva població una producció agrícola important, però la seva activitat no-agrícola és molt mediocre. El fet que ressalta més és l'excepcional lloc de la província de Sevilla (cal pensar també: Cadis i Xerès), a *la vegada* en el terreny comercial, en el de la indústria i els serveis, i en el terreny agrícola. Però per tal de poder mesurar bé el fenomen, ens caldria tenir en compte la *geografia dels preus*.

b) Si s'analitzen els tipus d'activitat que alimenten els "ingressos industrials i comercials", el paper de la província de Sevilla es reforça encara.

Aquesta anàlisi no és pas fàcil, a causa de la manca de coherència en la terminologia. Els "comerciants a l'engròs" no figuren més que en dotze províncies, els "comerciants a la menuda" en nou. D'uns i d'altres, n'hi ha arreu. Però s'anomenen, els de dalt, "*cambistas*", "*corredores*", i

6. Tenen respectivament, 28,5, 24,6 i 23,6 milions de rals.

els de baix “*buhoneros*”, “*revendedores*”, i entremig d'aquestes dues categories “*tratantes*” d'especialitats diverses, “*comerciantes en todos géneros*”, “*mercaderes de tienda abierta*”, o bé, escampats pertot, “*taberneros*”, “*venteros*”, “*figoneros*”, “*panaderos*”, “*reposteros*”, etc.

1) Hem fet esforços per tal de no oblidar res que es relacioni amb el comerç, i hem arribat així, per 1750-1754, a un “ingrés comercial” de 121.702.933 rals 30 ms., més 17.256.324 per Madrid, calculat a part. Escèptics com som d'aquesta mena de precisions, diguem que aquest ingrés s'acosta als 139 milions de rals. Doncs bé, la província de Sevilla (amb Cadis, no ho oblidem pas) reuneix 31.416.613 rals pel comerç “a l'engròs”, 6.430.471 pel comerç a la menuda, 1.427.580 per raó dels agents de canvi, 12.072.510 rals per les tavernes, forns, etc. Tot plegat, 51,4 milions de rals, o sigui el 36,9% dels ingressos “comercials” de la Corona de Castella (comprent-hi Madrid). Això no és sorprenent, però convé de tenir-ho present sempre.

La proporció augmenta si hi afegim els *ingressos de la marina i de la pesca*, en què la província de Sevilla s'enduu 10,2 milions de rals de 13,3. Arriba a ésser del 36,8 si es miren els “*ingressos dels qui es dediquen al transport*” (carreteros, arrieros...), en què Sevilla només s'enduu 15,2 milions d'un total de 56,3. Aquí, altres tres províncies (Toledo, Múrcia, Granada) passen dels 4 milions de rals. Una vegada més, quatre províncies agrupen més de la meitat d'un tipus d'ingressos. No hi ha altra estructura que la regional.

2) El *benefici industrial* no és enlloc molt elevat, encara que afegim a les rúbriques que porten aquest títol en el Cadastre altres ingressos evidentment assimilables: *molinos, fábricas de aguardiente*, o els guanys dels “*artistas, además de su oficio*”, expressió que defineix els guanys que ultrapassen el salari normal del treball, el veritable “benefici d'empresa”. Comprent-hi tot això, les vint-i-dues províncies (exclosa la ciutat de Madrid) declaren 45 milions de rals, dels quals correspon un 60% a Sevilla. Però Madrid, només que pels *artistas además de su oficio* anuncia 15,7 milions, sense detallar, malauradament, la resta de la rúbrica “industrial” (32 milions), la qual cosa fa difícil una comparació estricta. Així, també, el benefici industrial és certament *dèbil des d'un punt de vista quantitatiu i geogràficament localitzat*, més encara que el benefici comercial. La paraula “industrial”, finalment, cobreix una mica de cada cosa.

Eliminem determinats *salaris* (mines, fàbriques) que haurien de figurar en una altra banda: no arriben a un milió de rals. Eliminem els beneficis dels *hortelanos*, les “*rentas de bueyes*”, “*granjerías de paja*”, etc., massa evidentment agrícoles. És poca cosa. Però els *guardias de montes* guanyen 12,4 milions de rals, 11,4 dels quals a Extremadura: això defineix aquesta província. Finalment, les “*utilidades de colonos en tierras de ecle-*

siásticos” són una categoria equívoca, que caldrà definir amb els documents primaris. I es tracta en aquest cas de 107 milions de rals! Així resulta que 120,7 milions, posats en la rúbrica *industrial*, afecten més aviat els ingressos agrícoles. Les paraules són enganyadores.

Dels 475 milions (no comprenent-hi Madrid) de la rúbrica “*industrial y comercio*”, resten 120 per classificar. Són els ingressos dels administradors de finques i arrendataris de drets, dels empleats administratius, de les professions liberals.

1) *Salarios y administraciones, asentistas y arrendadores* són els títols que cobreixen la primera categoria, de la qual hem destacat en una altra banda la importància econòmico-social que tingué per Catalunya. A Castella (deixant fora Madrid) rep 39 milions de rals (13 dels quals per Sevilla). És bastant considerable.

2) *Els ingressos dels empleats administratius* s’eleven a les províncies a 36 milions de rals, repartits de la següent manera:

<i>Empleados de rentas provinciales y reales</i>	20,1 milions de rals
<i>Ministros públicos, intendentes, municipios</i>	2,8 ” ” ”
Empleats de justícia (comprenent-hi <i>pregoneros y verdugos</i>)	5,2 ” ” ”
“ <i>Salaris d’Església</i> ”	7,9 ” ” ”

Aquests darrers, van o no van a clergues? Caldria saber-ho. Madrid capital, ací, com calia esperar-ho, s’imposa a les províncies. El seu cadastre, avaluat a part, atribueix 42,5 milions de rals emoluments d’administradors. Potser se n’amaguen d’altres sota la rúbrica “*industrial*” no detallada, que cobreix, per Madrid, els oficis no manuals.

3) *Les professions liberals* no són enumerades més que a les províncies. *Metges, cirurgians* (barbers o no), *apotecaris*, declarats separatament o globalment, hi perceben en conjunt 23,2 milions de rals. *Advocats, escrivans, notaris, procuradors* només en reuneixen 14,9. *L’ensenyament* (“*primeras letras*”, “*gramática*”, “*catedráticos y bedeles*”) arriba amb prou feines a 2,8. Però es tracta dels mestres privats. La majoria dels docents (a col·legis i universitats) figura certament amb l’Església.

“*Ingressos diversos*”, “*guanys a més dels salaris*”, inclassificables, figuren per valor de 7 milions (Galícia, Toledo). Altres províncies, al contrari, detallen fins el guany de les *mesas de trucos*, o els dels *sepultureros*. Aquests “*diversos*” no tenen gaire importància més que pel que fa als músics (360.000 rs.), als “*correos*” (274.000) i als “*agrimensores*” (125.000). En conjunt passen molt poc d’un milió.

Comptant-ho tot, el quadre global del Cadastre, estudiat en els seus resums provincials, és complex, sovint equívoc, però precís i evocador. Les seves lliçons més considerables, les trobem en dos contrastes: Nord

del minifundi i de l'“hidalgo-jornaler” contra Sud del “señorío” en vies d'esdevenir latifundi. Arcaica societat rural, contra els dos nuclis de Madrid, capital predominantment administrativa, i de Sevilla-Cadis-Xerès, seu del gran comerç, epicentre de les alces de preus. Però ni la jerarquia dels productes de la terra, ni la dels ingressos del treball no estan mancades de sentit. Al contrari, serveixen per a dibuixar algunes estructures, i una geografia.

Resta molt a fer, fins i tot damunt les xifres globals del Cadastre, però especialment a partir dels seus documents locals. És segur que les nostres observacions seran modificades, i fins potser contradites. Però calia mostrar que la publicació del senyor Matilla permetia més que alguna referència aïllada; que bastava, a canvi d'una mica de paciència, de sumar les xifres provincials per a fer parlar les xifres globals, mudes en les recapitulacions generals, i finalment, que convé, davant els grans assaigs estadístics del segle XVIII, de guardar-se tant dels entusiasmes massa sobtats — com el que ha suggerit recentment, per 1799, l'absurd *Censo de frutos* —,⁷ com de les hipercrítiques paralitzadores o de les barretades de lluny.

7. *Censo de la riqueza territorial e industrial de España en el año de 1799*, reedició feta en 1960 pel Ministerio de Hacienda. Reedició útil, però amb una introducció que tracta de treure'n conclusions econòmiques en termes moderns, mentre l'enquesta no presenta, segons confessió del seu autor mateix (Polo y Catalina) cap seguretat; un examen, ni que sigui superficial, revela la seva inconsistència.